هۆنەرێ
کێشناسی و سەروایێ

بەرهەڤکرن

تەحسین ئیبراهیم دۆسکی

پێشگۆتن

کاریێ هۆنەری د بناخەییێ خۆ دا پال ددەتە سەر دو ستوینێن سەرەکی : تێگەهشتن (الوعي) وتشتیێ ل پشت تێگەهشتنیێ (ما وراء الوعي) ، وهەر ئێك ژ ڤان هەردو ستوینان ژێدەر وسەرەکانیێیا خۆ هەیە (عەناصرێن) خۆ یێن سەرەکی ژیێ وەردگرت ، وئەڤ عەناصرە ئەون یێن کتێبێن رەخنەییێ بەحس ژیێ دکەن ودەسنیشان دکەن ، وبێ گومان ئەو عونصر هەمی تێکەلی ئێك دبن وکارەکیێ هۆنەری ییێ پێکهاتی دورست دکەن .

ورەخنەگر دەمیێ بەحسیێ شعریێ دکەن دبێژن : بارا پتر ژ کارتێکەر و (ئنفعالاتێن) شعریێ ژ تشتیێ ل پشت تێگەهشتنیێ (ما وراء الوعي) دوەرگرتینە ، وتێگەهشتن (الوعي) هنگی دەست پیێ دکەت دەمیێ شاعر دەست ب ڤەهاندنیێ دکەت ، هنگی دڤێت ئەو هندەك پەیڤێن تایبەت بۆ هندەك رامانێن تایبەت هلبژێرت ، و ب رەنگەکیێ تایبەت ودەسنیشانکری بێختە بەر ئێك کو ئاوازەکیێ تایبەت وخودان کێش وسەروایەکا ب رێك وپێك ژیێ بێتە وەرگرتن .. بەلێ خۆ کریارا ڤەهاندنیێ ژی دبت هندەك جاران بیێ وەعی بێتەکرن ، وهنگی شعر د جوانترین ونازکترین دەمێن خۆ دا دبۆرت .

وئیقاعا مۆسیقی د شعریێ دا ئەوا بۆ شعریێ دئێتە هژمارتن وەکی رحیێ بۆ گیانداری ژ دو لایان پێك دئێت : لاییێ ئاشکەرا ئەویێ دبێژنیێ :

(وەزن ـ کێش) وئەڤە دکەفتە ژێر عونصرێن تێگەهشتنێ ، وهەر کەسەکێ بڤێت ب خۆفێرکرنێ دشێت پێ زانا ببت و ب کار بینت ، ولایێ ڤەشارتی کو هلبژارتنا پەیڤێن مۆسیقی ونازکە ، وئەڤە د قویناغا (نەوەعی) یێ دا چێ دبت ، لەو ژ شاعرێ بەهرەمەند پێڤەتر کەس نەشێت بارا خۆ تێ بێخت .

و د ڤان بەرپەڕێن کێم دا مە دڤێت ڤەکۆلینێ ل دۆر لایێ ئێکێ یێ ئاشکەرا ـ لایێ کێشێ ـ بکەین ، بۆ هندێ دا دەرگەهەك بۆ زانینا هۆنەرێ کێشێ وڤەهاندنێ ل بەر خواندەڤانی ڤەببت ، ب وێ ئارمانجێ کو ئەو بشێت ب کارێ ڤەهاندنێ ڕاببت ، یان چونە چونە بشێت لەنگیێن کێشێ ولێکئینانێ بزانت یێن دکەڤنە ڕێکا وی دەمێ ئەو شعرەکێ دخوینت یان دهلسەنگینت .

وزانینا کێش ولێکئینانا شعرێ ئەوا ب عەرەبی دبێژنێ : (علم العروض) ئەگەر چ ئێك ژ وان زانینان بوو یێن ب دەرسینی ژ سەیدایی دهاتنە وەرگرتن ، و ژ گەلەك لایان ڤە و ژ بەر گەلەك ئەگەرا ل بەر خەلکی دهاتە ئاسێکرن ، یا فەرە ئەڤرۆ ئەڤ هزرە بێتە گوهاڕتن وداخوازکەرێ زانینێ بێتە تێگەهاندن کو دشیان دایە ئەڤ زانینە ژی ـ وەکی گەلەك زانینێن دئاسێ ـ بێتە ب ساناهیکرن ، و ب ڕەنگەکێ نە یێ ب زەحمەت بێتە وەرگرتن .

وهیڤی ئەوە ئەم شیابین د ڤان بەرپەڕێن کورت دا مە ئەڤ ئارمانجە ب جهـ ئینا بت .

شعر وستران

بێ گومان شعر د هەمی زمـانێن جیهـانێ دا دەمـێ بـۆ جـارا ئێكـێ هاتیيە ڤەهاندن بۆ هندێ بوويە ببتە ستـران و ب دەنـگ بێتـە گـۆتن ، وخۆشـی ژێ بێتـە وەرگـرتن ، وئاشـكەرايە كـو ستـــران د بنيـات دا ڤەگـێـڕيـن ودوبارەكرنا دەنـگـانە ب شـێـوەيەكێ وەسا كو ب خۆشی ونازكی كاری ل نەفسا مرۆڤی بكەت .. وحەتا ستـران يا ب ڤی ڕەنگی بت دڤێت يا پێكهاتی بت ژ هنـدەك پارچـەيێن دەنگـی يـێن ب تەنـسيق وحسێبەكا موكم هاتينە لێكدان ، چونكی ئاشكەرايە ئەڤ پارچـە دەنگـە ئەگەر ب تەنسيق نەهاتبنە لێكـدان كـارەكێ نـەخۆش دێ د نەفـسێ دا كەن ، وگوه دێ ژ بەر ئێشن .

ل سەر ڤی بناخەيی كێشناشی يان (علـم العـروض) ژ لايـێ زانـايێ عەرەب (الخليل بن أحـمد الفراهيدي) ڤە هاتە ڤەديـتـن ، ومە گۆت : ڤەديـتـن نە كو دانان ، چونكی شاعران كار ب بناخەيێن ڤی علمی دكر هێشتا (الفراهيدي) نەهاتیيە سەر دنيايێ ، ووان د ڤێ دەلـيڤەيێ دا پال ددا سەر سەلـيقێ وخۆڕستیيا خۆ .

ودڤێت نەئێتە هزركرن ئەڤ علمە ئـەوێ زانايـەكێ عـەرەب ڤـەديتی وبناخـەيێن وی دانـاين علـمـەكێ تايبەتـە ب شـعرا عـەرەبی ڤـە ، يـان پێگیرییا شاعری ب بناخەيێن زانستی يێن ڤـی علمـی ڕەنگـە هـشكاتی وقالبدانەكە بۆ شيانێن شاعری ، بەلكی مەبەست پێ ئـەوە شـاعرێ مـە

مفايي ژ بناخەيێن ڤی علمی وەرگرت بۆ هندێ دا ئـەو کـێش ومۆسـیقا شعرا خۆ ب هێزتر بێخـت ، چـونکی شـعر وەکـی ئـەم هـەمی دزانـین مۆسیقەیەکا زارکرییە وسـترانەکە ب پەیڤان دئێتە بسـترین ، ومۆسیقە وئاواز ملکێ چو مللـەتێن تایبەت نینن بەلـکی ئەو یێن هەمی مرۆڤانە .

پارچەیا دەنگی

ئاخـفـتـن د هەمی زمانان دا ژ چەند پارچەییێن دەنگـی یـێن جـودا جودا پێك دئێت ، یەعنی : ئاخفتنکەر ـ بێی ئەم بەرێ خۆ بدەینە زمـانێ وی ـ دەمێ تشتەکی دبێژت ، هەست دکەت کو یێن بـۆ بێنـێ دەنگـێ وی بێی وی ییێ دئێتە برین ، وئەڤ پارچە دەنگە ئەون یـێن د ڕێزمـانێ دا دبێژنێ : (بڕگە) یان (پرتێن دەنگی) ، و ل سەر ڤان بڕگەیان مۆسـیقا شعرێ دئێتە ئاڤاکرن .

بۆ نموونە : دەمێ مەلایێ جزیری د شعرەکا خۆ دا دبێژت :

خــەلقــۆ ل من کن شیــرەتێ ئـەو دلبــەرا زێـڕیـن کـەمـەر
مــن دی د حـالــێ غـەفلـەتێ هات دەر ژ بورجێ وەك قەمەر

هەر ڕێزکەك ژ ڤان ژ هەشت بڕگەیان پێك دئێت ، ب ڤی ڕەنگی :

خەلـ ـ قـۆ ـ ل ـ من ـ کن ـ شیـ ـ رە ـ تێ
ئەو ـ دلـ ـ بـە ـ را ـ زێـ ـ ڕیـن ـ کە ـ مەر
من ـ دی ـ د ـ حا ـ لـێ ـ غەفـ ـ لـە ـ تـێ
هات ـ دەر ـ ژ ـ بور ـ جێ ـ وەك ـ قە ـ مەر

وئاشکەرایە کو هەر پرتەکا دەنگی د زمانێ کوردی دا ژ دەنگـەکێ دەنگدار (بـزوێـن) د گەل دەنگەکێ بێ دەنگ (نەبزوێـن) یان پـتـر پێك دئێت .

وحەتا مالکا شعرێ یا دورست بت دڤێت هەر ڕێزکەك تێدا ژ لایـێ هژمارا برگەیان (پرتێن دەنگی) هندی ڕێزکـا دی بـت .. بەلـــێ ئـەڤ چەندە ب تنێ تێرا ناکەت کو (کێشا) مالکێ یـا تمـام بـت ، چـونکی پرتێن دەنگی هەمی وەکی ئێك نینن .

ڕەنگێن پرتێن دەنگی

ل دویڤ ئاوا ودەستۆرا زانستا کێشناسیێ هەر پرتـەکا دەنگـی یـا هەبت ئێك ژ دووانە :

١ ـ پرتا دەنگی یا کورت : وئەڤە ئەو پرتا دەنگییە یا ژ (حەرفەکا موتەحەرك) پێك دئێت ، بۆ نموونە : پەیڤا (جَلَسَ) ژ سێ دەنگان پێك دئێت : (جَـ ، لَـ ، سَ) وئەڤ هەر سێ پرتێن دەنگی دکورتن .

و د ڕێنڤیسا مە یا کوردی دا نوکە دا ئەم دشێین بێژین پرتـا دەنگـی یا کورت ئەو پرتە یا ژ دو حەرفان پێك دئێـت حەرفـەکا بـزوێن وئێکـا نەبزوێن ، وەکی : (وەرە) ئەڤ پەیڤە ژ دو چارچە دەنگێن کورت پێـك دئێت : (وە ، رە) .

٢ ـ پـرتـا دەنگی یا درێـژ : وئەڤە ئەو پرتە یا ژ (حەرفەکا ساکن) د گەل (حەرفەکا موتەحەرك) یان پـتـر پێك دئێت ، بۆ نـموونە : پەیڤا (سَاقِي) ژ دو پارچە دەنگێن درێژ پێك دئێت : (سَا ، قِيْ) .

و د ڕێنڤیسا مه یا کوردی دا نوکه دا ئەم دشێین بێژین پرتا دەنگی یا درێژ ئەو پرته یا ژ سێ حەرفان ـ یان پتر ـ پێك دئێت وئێك ژ وان حەرفان یا بزوێنه وییێن دی دنەبزوێنن ، وەکی : (دەست) ئەڤ پەیڤە ژ چارچە دەنگەکێ درێژ پێك دئێت وەکی ئاشکەرا .

نموونەیەك ل سەر لێکڤەکرنا دەنگان : نالبەند دبێژت :

ئەی مالکێ ڤێ عالەمێ دنیا هەمی ملکێ تەیە

دەمێ ئەم ڤێ مالکێ ل دویڤ ڕێنڤیسا (عەرووضی) دنڤیسین دێ ب ڤی ڕەنگی نڤیسین :

أيْ مَاْلِكِيْ ڤيْ عَاْلَمِيْ دُنْيَاْ هَمِيْ مَلْكِيْ تَيَهْ

وهەر ڕێزکەکا ڤێ مالکێ ژ هەشت دەنگان پێك دئێت ، ب ڤی ڕەنگی :

أيْ ـ مَاْ ـ لِـ ـ كِيْ ـ ڤيْ ـ عَاْ ـ لَـ ـ مِيْ
دَنْ ـ يَاْ ـ هَـ ـ مِيْ ـ مُلْـ ـ كِيْ ـ تَ ـ يَهْ

ووەکی ئەم دبینین لێکڤەکرنا دەنگان ب ڤی ڕەنگییە :

درێژ ـ درێژ ـ کورت ـ درێژ ـ درێژ ـ درێژ ـ کورت ـ درێژ
درێژ ـ درێژ ـ کورت ـ درێژ ـ درێژ ـ درێژ ـ کورت ـ درێژ

چاوا دێ کێشا مالکا شعرێ زانین ؟

ئەگەر مە بڤێت کێشا مالکەکا شعرێ بزانین ، یان ژی ئەگەر مە بڤێت مالکەکێ (کەرکەر ـ تەقطیع) بکەین وەکی زانایێن عەرووضێ دبێژن ، دڤێت چەند پێگاڤەکان بهاڤێین ، ئەو ژی ب ڤی ڕەنگی :

١ ـ پێتڤییە ئەم وێ مالکێ ب ڕێنڤیسا (عەرووضی) بنڤیسین ، وئەڤە ڕێنڤیسەکا تایبەتە گرنگییێ نادەتە ئاوایێن وێ ڕێنڤیسا ئەم نڤیسینێ پێ دکەین ، بەلکی ئەو پال ددەتە سەر گۆتنێ ب تنێ ، چـو دەنگێ دئێتە زارکرن دئێتە نڤیسین ، وییێ نەئێتە زارکرن نائێتە نڤیسین ، وئەو حەرفا شداندی بت دوجارکی دئێتە نڤیسین ، بۆ نموونە : ئەڤ نیڤ مالکا (أمرؤ القیس) ی : (ولیلٍ کموج البحر أرخی سدولهُ) ، ب ڤی ڕەنگی دێ ئێتە نڤیسین : (ولیلن کموجلبحر ارخا سدولهو) .

٢ ـ پشتی ئەم مالکی ب ڕێنڤیسا (عەرووضی) دنڤیسین ، دڤێت هەر حەرفەکێ (حەرەکەیەکێ) بۆ بدانین ، بۆ نموونە ئەڤ نیڤ مالکا بۆری دێ ب ڤی ڕەنگی بت : (وَلَيْلِنْ كَمَوْجِلْبَحْرِ أرْخَاَ سُدُوْلَهُوْ) .

٣ ـ پاشی دێ مالکێ ل سەر پرتێن دەنگی لێکڤەکەین ب وی ڕەنگێ مە بەری نوکە بەحس ژێ کری .. بۆ نموونە : نیڤ مالکا بۆری دێ ب ڤی ڕەنگی ئێتە لێکڤەکرن :

وَ / لَيْـ / لِنْ / كَـ / مَوْ / جِلْـ / بَحْـ / ـرِ / أرْ / خَاَ / سُـ / دُوْ / لَـ / هُوْ

٤ ـ پشتی مالك ل سەر پرتێن دەنگی دئێتـە لێكڤـەكرن ، بـۆ هـەر ڕەنگەكی ژ هـەر دو ڕەنگـێن پـرتێن دەنگـی (یـا كـورت ویـا درێـژ) نیشانەكیٚ دیٚ دانین ، بۆ دەنگیٚ كورت نیشا (ر) دیٚ دانین وبۆ دەنگیٚ درێژ نیشانا (ـ) دیٚ دانین .

ب ڤی ڕەنگی :

وَ / لَیْـ / لِنْ / كَـ / مَوْ / جِلْـ / بَحْـ / ـرِ / أرْ / خَاَ / سُـ / دُوْ / لَـ / هُوْ

ر / ـ / ـ / ر / ـ / ـ / ـ / ر / ـ / ـ / ر / ـ / ر / ـ

٥ ـ وپشتی هنگی پێگاڤا گـرنـگ دئێت ئەو ژی لێكڤەكرنا دەنگانە ل سەر وان پارچە دەنگێن زانایێن عەرووضــیٚ دبێژنیٚ : (تەفعیلات) ، ب ڤی ڕەنگی :

وَ / لَیْـ / لِنْ / كَـ / مَوْ / جِلْـ / بَحْـ / ـرِ / أرْ / خَاَ / سُـ / دُوْ / لَـ / هُوْ

ر / ـ / ـ / ر / ـ / ـ / ـ / ر / ـ / ـ / ر / ـ / ر / ـ

فَـ / عُوْ / لُنْ / مَـ / فَاْ / عِیْـ / لُنْ / فَـ / عُـوْ / لُنْ / مَـ / فَاْ / عِـ / لُنْ

وحەتا لێكڤەكرنا مـە بـۆ دەنگان ل سەر (تەفعیلاتان) یا دورسـت بت ، دڤێت بزانین چەند (تەفعیلات) هەنە وچاوا (بـەحرێن شـعری) ژیٚ دئێنە دورستكرن .

تەفعیلاتێن شعرێ

ئەو تەفعیلاتێن کێشێن شعرێ ژێ پێك دئێن ، وبۆ شعرێ دبنە ستوین ، هەشت تەفعیلەنە ، ئەو ژی ئەڤەنە :

١ ـ فَعُوْلُنْ : (ر ـ ـ) .

٢ ـ مَفَاعِيْلُنْ : (ر ـ ـ ـ) .

٣ ـ مُفَاعَلَتُنْ : (ر ـ ر ر ـ) .

٤ ـ فَاعِلاَتُنْ : (ـ ر ـ ـ) .

٥ ـ فَاعِلُنْ : (ـ ر ـ) .

٦ ـ مُتَفَاعِلُنْ : (ر ر ـ ر ـ) .

٧ ـ مُسْتَفْعِلُنْ : (ـ ـ ر ـ) .

٨ ـ مَفْعُولاَتُ : (ـ ـ ـ ر) .

و ب گەهشتنا هندەك ژ ڤان تەفعیلاتان ب ڕەنگەکێ دەسنیشانکری (وەزنا شعری) یان (بەحرێن عەرووضی) پێك دئێن ، وئەو بەحرێن عەرەبان بەری (الفراهيدي) شعرێن خۆ ل سەر ڤەدهاندن شازدە بەحر بوون .

بەحرێن عەرووضی

بەحرێن عـەرووضـی ، یـان ئـەو کێـشێن شـاعرێن عـەرەب بـەری فەراهیدی شعرێن خۆ ل سەر ڤەدهاندن ئەڤەنە :

١ ـ البحر الطويل :

کێشا وێ : (فَعُولُن مَفَاعِيْلُنْ فَعُوْلُنْ مَفَاعِلُنْ) .

وكليلا وێ ئەڤ مالكەیە :

(طويلٌ كما طالَتْ منَ السُقْمِ ليلةٌ

وَجَدْنا بِهَا الساعاتِ بُدِّلْنَ أشْهُرا)

٢ ـ بحر المديد :

کێشا وێ : (فَاعِلاتُنْ فَاعِلُنْ فَاعِلاتُنْ) .

وكليلا وێ ئەڤ مالكەیە :

(مـن بـحـور الشعرِ بحرُ المديدِ

هَل تَوارى عنكَ بيتُ القصيدِ)

٣ ـ بحر البسيط :

کێشا وێ : (مُسْتَفْعِلُن فَاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُن فَعِلُنْ) .

وكليلا وێ ئەڤ مالكەیە :

(يا باسطَ الرزقِ كفُّ العبدِ قد بسُطَتْ

تَـرْجُـو عَـطـايـاكَ يا ذا الجودِ والكَرَمِ)

٤ ـ بحر الوافر :

كێشا وی : (مُفَاعَلَتُنْ مُفَاعَلَتُنْ فَعُولُنْ) .

وكليلا وی ئەڤ مالكەیە :

(توفرتِ المحامد والسجايا

لأحمدَ صاحبِ الخلقِ الرفيعِ)

٥ ـ بحر الكامل :

كێشا وی : (مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ) .

وكليلا وی ئەڤ مالكەیە :

(كملتْ محاسنُ دينِنَا وتَكامَلَتْ

نِعَمُ الإلهِ على النَّبـيّ مـحـمدِ)

٦ ـ بحر الرَمَل :

كێشا وی : (فَاعِلاتُنْ فاعِلاتُنْ فَاعِلُنْ) .

وكليلا وی ئەڤ مالكەیە :

(كيفَ لاقَتْ رامِلاتي إذ جَرَتْ

عندَ يـحـيـا ما لقينا من هناك)

٧ ـ بحر الرَجَز :

كێشا وی : (مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ) .

وكليلا وی ئەڤ مالكەیە :

(أرجز لنا يا صاحـبـي إن زُرتَنا

لا تنتحل من شعرنا مـخـتاريا)

٨ ـ **بحر الهَزَج :**

كێشا وێ : (مَفاعيلُنْ مَفاعيلُنْ) .

وكليلا وێ ئەڤ مالكەيە :

(هزجتم كلما غنَّتْ   على الأفنانِ ورقاءُ)

٩ ـ **بحر السريع :**

كێشا وێ : (مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعُلا [١]) .

وكليلا وێ ئەڤ مالكەيە :

(قد أسرعَتْ في عَذلِها لا تَفي

من بعدها لا أختشي عاذلاتْ)

١٠ ـ **بحر الخفيف :**

كێشا وێ : (فَاعِلاتُنْ مُسْتَفْعِ لُنْ فاعِلاتُنْ) .

وكليلا وێ ئەڤ مالكەيە :

(لستُ أرجو تـخفيفَها من عذابي

عن فؤادي وا لوعتي من هواها !)

١١ ـ **بحر المنسرح :**

كێشا وێ : (مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعُلاتُ مُسْتَعِلُنْ) .

وكليلا وێ ئەڤ مالكەيە :

(لا تسرحي يا نياق في بلدي   أنعامنا فـي عكاظَ مسرحها)

١٢ ـ **بحر المضارع :**

كێشا وێ : (مَفاعيلُن فا عِ لاتُنْ) .

---

(١) وبۆ ب ساناهیکرن ل شوینا (مفعلا) ئەم (فاعلن) ددانین .

وكليلا ویّ ئەۋ مالكەیه :

(وأخبارٌ ضارعتها أساطيـرُ الأولينا)

١٣ ـ بحر المقتضب :

كێشا ویّ : (مَفْعُولاتُ مُسْتَفْعِلُنْ) .

وكليلا ویّ ئەۋ مالكەیه :

(يا قـضـيـبَ قامـتـها قَدْ غُرِّزَتْ في كَبِدي)

١٤ ـ بحر المجتث :

كێشا ویّ : (مُسْتَفْعِ لُنْ فاعلاتُنْ) .

وكليلا ویّ ئەۋ مالكەیه :

(أجثث يدي إن أصابتْ من مالكم بعض حاجة)

١٥ ـ بحر المتقارب :

كێشا ویّ : (فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ) .

وكليلا ویّ ئەۋ مالكەیه :

(سلامي على من قَرُبنا حماها

فأمسى فؤادي يعاني بلاها)

١٦ ـ بحر المتدارك :

كێشا ویّ : (فعِلُنْ فعِلُنْ فعِلُنْ فعِلُنْ) .

وكليلا ویّ ئەۋ مالكەیه :

(سبقت دركي فإذا نفرت

سبقت أجلي فـدنـا تلفي)

خشتەیێ بەحرێن خەلیلی

الطويل	طويل له دون البحور فضائل فعولن مفاعيلن فعولن مفاعلن
المديد	لمديد الشعر عندي صفاتٌ فاعلاتن فاعلن فاعلاتن
البسيط	إن البسيط لديه يبسط الأمل مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن
الوافر	بحور الشعر وافراها جميل مفاعلتن مفاعلتن فعولن
الكامل	كمل الجمال من البحور الكاملُ متفاعلن متفاعلن متفاعلن
الهزج	على الأهزاج تسهيل مفاعيلن مفاعيلن
الرجز	في أبحر الأرجاز بحر يسهُلُ مستفعلن مستفعلن مستفعلن
الرمل	رَمَل الأبحر ترويه الثقاتُ فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
السريع	بحر سريع مالة ساحل مستفعلن مستفعلن فاعلن
المنسرح	منسرح فيه يُضرَب المثلُ مستفعلن مفعولاتُ مستعلن
الخفيف	يا خفيفاً خفت به الحركات فاعلاتن مستفع لن فاعلاتن
المضارع	تُعَدّ المضارعاتُ مفاعيلن فا ع لاتن
المقتضب	اقتضب كما سألوا مفعلاتُ مستفعلن
المجتث	إن جثت الحركات مستفع لن فاعلاتن
المتقارب	عن المتقارب قال الخليل فعولن فعولن فعولن فعولن
المتدارك	سبقت دركي فإذا نفرت فعلن فعلن فعلن فعلن

هندەك زاراڤێن فەر

دەمێ مرۆڤ بابەتێن علمێ عەرووضـــێ دخوينت هنـدەك زاراڤ هەنـە گەلـەك دئێنە گـۆتـن ودوبارەكرن لـەو يا فـەرە ئـەم ل ڤێـرێ هنـدەك ژ گرنگتـرينێ وان زاراڤ بدەينە نياسين .

ئاشكەرايە كو شعرا كلاسيكى ئەوا ب ڕەنگێ ستوينێ (عەموودى) دئێتە ڤەهاندن ژ چەند ڕێزەكان پێك دئێت ، وهەر ڕێـزەكێ دبـێـژنـێ : (بيت) و ب كوردى ئەم دبێژينێ : مالك ، وهەر مالكەك ژ دو پشكان دئێتە لێكڤەكرن ، هەر پـشكەكێ ب عـەرەبى دبێـژنێ : (مـصراع) ، ومصراعێ ئێكێ دبێژنێ : (الصدر) وييێ دووێ دبێژنێ : (العجُز) .

نموونە :

پەرتـۆيـێ هەكارى دبێژت :

دلبەرێ حينا ژ ڕوو هاڤێت نقاب   ئاگرێ ڤينێ دلـێ من كر كەباب

(مصراع ـ صدر البيت)   (مصراع ـ عجز البيت)

البيت

وهەر مالكەكا شعرێ ـ وەكى مە د تەقطيعـــێ دا ديتـى ـ ل سـەر چەند (تەفعيلەكان) پێك دئێت ، وئـەڤ تەفعيلـە دەمـێ دگەهنـە ئێـك كێش ژێ پێك دئێت ، ب ڤى ڕەنگى :

دلبەرێ حیـ / ـنا ژ ڕوو ها / ڤێت نقاب

- ر - - / - ر - - / - ر -

فاعـلاتـن فاعـلاتـن فاعـلا

ئاگرێ ڤیـ / ـنێ دلـێ من / کر کەباب

- ر - - / - ر - - / - ر -

فاعـلاتـن فاعـلاتـن فاعـلا

وتەفعیلا دویماهییێ ژ (صدر) ی دبێژنێ : (العـروض) وتـەفعیلا دویمـاهییێ ژ (عجـز) ێ دبێـژنێ : (الـضرب) ، وتـەفعیلێن دی هەمییان دبێژنێ : (الحشو) .

دلبەرێ حیـ / ـنا ژ ڕوو ها / ڤێت نقاب

فاعـلاتـن فاعـلاتـن فاعـلا

الــــحـــــشــــــو العروض

ئاگرێ ڤیـ / ـنێ دلـێ من / کر کەباب

فاعـلاتـن فاعـلاتـن فاعـلا

الــــحـــــشــــــو الضرب

وهەر جارەکا تەفعیلا (العروض) یان (الضرب) ژ کێشا مـالکێ کێم بوو دبێژنە وێ مالکێ : (البیت المجزوء) ، وئەگەر تەفعیلە هـەمی د مالکێ دا مابن دبێژنێ : (البیت التام) .

ووەکی بۆری د گەل مە هەر تەفعیلەك ل سەر هندەك پرتێن دەنگـی پێن کێمتـر پێك دئێت ، وەکی : (فاعلاتن) ژ چار پرتان پێك دئێـت : (فا / عـ / لا / تـن) وئەو پرتا دەنگی یا بـەری نوکـە مـە گـۆتییێ :

دەنگێ درێژ (چونكی ژ دو دەنگان پێك دئێت) وەكی (فا) ئەوا ئـەڤ نیشانە (ـ) مە بۆ دانای ، زانایێن عـەرووضـــــێ دبێـژنێ : (الـسبب الخفیف) ، وئـەگـەر دو دەنگێن كورت ب ڕەخ ئێك ڤە هاتن وەكـی : (مُتَـ) ژ تەفعیلا (مُتَفاعِلُن) دبێژنێ : (السبب الثقیل) .

وئەگەر دەنگەكێ كورت هات و دویڤ دا دەنگـەكێ درێـژ بـوو ، وەكی : (علا / ر ـ) هـەمیێ پێكڤـە دبێـژنێ : (الوتـد المجمـوع) ، وئەگەر بەروڤاژی ڤێ چەندێ دەنگەكێ درێـژ هـات ودویـڤ دا ئێكـێ كورت وەكی : (قامَ / ـ ر) دبێژنێ : (الوتد المفروق) .

زحاف وعللەت

وئەڤە دو ڕەنگێن گوهۆڕینانە ب سەر كێشا ئەصلی دا دئـێن ، فـەر بێنە زانین دا كێشا ئەصلی ل بەر مرۆڤی بەرزە نەبت .

زحاف : گوهۆڕینەكە ب سەر حەرفا دووێ ژ (سـەبەبی) دا دئێـت چ ژێبرنا دەنگێ ساكن بت ، یان ساكنكرنا دەنگێ موتەحەرك بت ، یان ژێبرنا دەنگێ موتەحەرك بت .

بۆ نموونە :

دەنگێ درێژ (ـ) كورت ببت وببتە (ر) ، وەكی (فاعلاتن) ببتـە (فعلاتن) یان (مستفعلـن) ببتە (متعلـن) .

یان (مُتَفاعلن) ببتە (مُتْفاعلن) .

یان (متفاعلـن) ببتە (متفاعلُ) .

و د ڤێ خشتەیێ هندەك ڕەنگێن زحافان دێ بەرچاڤ کەین :

ناڤێ زحافێ	ڕەنگێ گوهۆڕینێ	نموونە
الخبن	ژێبرنا حەرفا دوویێ یا ساکن	فاعلن ـــــــ فعلن
الطي	ژێبرنا حەرفا چارێ یا ساکن	مستفعلن ـــ مستعلن
القبض	ژێبرنا حەرفا پێنجێ یا ساکن	فعولن ـــــــ فعول
الكف	ژێبرنا حەرفا حەفتێ یا ساکن	مفاعیلن ــــ مفاعیل
الخبل	ژێبرنا حەرفا دوویێ ویا چارێ یا ساکن	مستفعلن ــــ متعلن

وزحاف دکەفتە هەمی تەفعیلێن کێشێ دا وئەو نە یا (مولزمە) یەعنی : ئەگەر زحافەك کەفتە تەفعیلەکێ شەرت نینە ئەو بکەفتە تەفعیلا بەرانبەر ژی .

عللەت : وئەو گوهۆڕینەکە ب سەر تەفعیلا (العروض والضرب) دا دئێت ، چ ژێ بێتە کێمکرن یان لێ بێتە زێدەکرن ، وئەڤە یا مولزمە ، ئەگەر د مالکەکێ دا چێبوو دڤێت د هەمی مالکان دا چێ ببت .

وئەگەر کێشا مالکێ چو زحاف تێدا نەبن دبێژنێ : (السالم) ، وئەگەر چو عللەت تێدا نەبن دبێژنێ : (الصحیح) .

سەروا (القافيه)

سـەروا يـان قافيـە ل دويـڤ بۆچـوونا (الفراهيـدى) ژ حـەرفا دويماهىيێ يا ملكىێ دەست پێ دكەت حـەتا دگەهتـە ئێكـەمين حـەرفا ساكن د گەل حەرەكا حەرفا بەرى يا ساكن .

بۆ نموونە :

يا لائمي في الهوى العذري معذرة

مـنـي إليك ولو أنصفت لـم تلمِ

ئەگەر ئەم ژ حەفا دويماهىيێ يا مالكىێ دەست پێ بكەين كو حـەرفا (ميمه) وحـەتا دگـەهـيـنە ئێكەمين حەرفا ساكن كو ئەو ژى (ميمه) د گەل حەرەكا حەرفا بەرى وێ كو ئەو (فەتحەيە يـا ل سـەر لامـێ) ، قافيا ڤێ مالكىێ دێ بتە (لَـمْ تَلُمِ) .

وئەو حەرفا دويماهىيێ ژ قافىيێ دبێژنێ : (حرف الـروي) كـو د ڤێ مالكا بۆرى دا (ميمه) .

کێش د شعرا کوردی دا

شعرا کوردی یا کلاسیکی ل سەر بناخە وئاواییێن کێشا عەرووضی یا هاتىیە ڤەهاندن ، ئەڤە ڕاستىیەکە هەر کەسەکێ شعرا کوردی بخوینت دێ ب سەر هلبت ، بەلـێ مەعنا ڤێ ئەو نینـە شـاعرێ کـورد سـەدێ سەد خۆ ب وان کێش وبەحران ڤە گرێدایە یێن د علمێ عەرووضـــــێ دا بەحس ژێ هاتىیە کرن ، نەخێر ! شاعرێ کورد ژبلی کو ب کـێش وبەحرێن عەرووضی داخبار بوویە ، کێشێن خومالی یێن کـوردان ، یـێن کو وان سترانێن خۆ ل سەر ڤەهاندین ، هەر وەسا ئەو کێشێن شـاعرێن فارسان ب کارئینایین ژی کارەکێ بەرچاڤ لـێ کرىیە .

ومرۆڤ دەمێ شعرا کـوردی یـا کلاسـیکی دخوینـت ، وبـەرێ خـۆ ددەتە وان تەفعیلان یـێـن شاعـرێـن کـورد ب کـار ئینایین ، دێ بینـت د ناڤبەرا هەر هەشت تەفعیلان دا وان پتـر ئەڤ تەفعیلە ب کار ئینایینە : (مفاعیلـن ، فاعلاتن ، فعـولـن ، مـستفعلـن) بـەلکی ژ بـەر هنـدێ بـت چونکی ئیقاعا ڤان تەفعیلان بۆ کوردان سڤکـتـــرە ، وهنـدەك تـەفعیلێن وەکی (مفعولات ، ومتفاعلـن) د شعرا کوردی دا گەلـەك دکێمن .

وهندەك بەحر هەنە شاعرێن کورد گەلـەك ب کار ئینایینە ، وەکـی : (الهزج ، الـرجز ، الـرمل ، المتقارب ، الـسریع ..) وهندەك کێش هەنـە شاعرێن کورد گەلـەك کێم ب کارئینایینە وەکـی : (الطویـل ، المدیـد ، المقتضب ، المنسرح ..) .

ودڤێت نەئێتە هزرکرن کو شاعرێن کورد دەمێ ئەڤ بەحرێن عەرووضی ب کار ئینایین وان سەردێ سەد وەکی شاعرێن عەرەب ب کار ئینااینە ، نەخێر ! بەلکی وان هندەك گوهۆڕینێن بەرچاڤ ل سەر کرینە وەکی دێ بۆ مە دیار بت .

هندەک کێشێن شعرا کوردی :

١ ـ کێشا هەزەج :

ئەڤ کێشە د شعرا عەرەبان دا ژ چار تەفعیلان پێك دئێت د هەر مصراعەکی دا دو تەفعیلە هەنە ، ب ڤی ڕەنگی :

(مفاعیلن مفاعیلن   مفاعیلن مفاعیلن)

بەلێ د شعرا کوردی دا ئەڤ بەحرە ژ هەشت تەفعیلان پێك دئێت د هەر مصراعەکی دا چار تەفعیلە هەنە ، ب ڤی ڕەنگی :

(مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

نموونە : جزیری دبێژت :

ب ناریێ فورقەتیێ سوهتم ژ فەرقیێ سەر حەتا پێدا

خەدەنگا غەفلەتیێ نوهتم ژ بەرقا لامعا تێدا

٢ ـ کێشا ڕەجەز :

وئەڤ کێشە د شعرا عەرەبی دا ژ شەش تەفعیلان پێك دئێت ، بۆ هەر مصراعەکی سێ تەفعیلە ، ب ڤی ڕەنگی :

(مستفعلن مستفعلن مستفعلن   مستفعلن مستفعلن مستفعلن)

و د شعرا كوردى دا ئەڤ كێشە ژ هەشت تـەفعیلان پـێــك دئێـت ، ب ڤی ڕەنگی :

(مستفعلـن مستفعلـن مستفعلـن مستفعلـن

مستفعلـن مستفعلـن مستفعلـن مستفعلـن)

نموونە : خانی دبێژت :

ئەز چوومە باغێ سۆرگولان وەقتێ سەحەرگاهێ ب خەف

من دی صەدایا بولـبولان داگـرتـبـوون هـەر چار طەرەف

٣ ـ كێشا رەمەل :

وهندەك جاران ئەڤ كێشە وەكی یـا عـەرەبی دئێـت وەكـی مـەلایێ باتەیی مولـوودنامەیا ل سەر دانای ئەوا د دەسپێكێ دا هاتی :

حەمد بێ حەد بۆ خودایێ عالـەمین

ئەو خودایێ دایە مە دینێ موبـیـن

وكێشا وێ ب ڤی ڕەنگیە : (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلا) دو جاران .

وهندەك جـاران د شـعرا كـوردى دا تـەفعیلا چـارێ ژی ب تمـامی هاتییە و ل شوینا (فاعلا) بوویە (فاعلاتن) ، وەكی جزیری دبێژت :

موحبەتێ محنەت د زۆرن حوب دبێم بێ شەك بەلایە

عومر و ژی خوەش پێ دبۆرن سۆتن ودەرد وجەفایە

وكێشا وێ ب ڤی ڕەنگیە :

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

٤ ـ كێشا موتەقارب :

ومەلا خەلیلیێ سێرتی ڤەهینۆکا خۆ (نهج الأنام) ل سەر ڤێ کێشێ دانایە ، و د دەسپێکا وێ دا هاتیە :

تـو گــوهـ دێــــرە نـوطـق وبـەیـانـا فەصیح
ژ بــۆ فــەرضــو عـەیـنـانـە مـەردێ مەلیح

وکێشا وێ ب ڤـی ڕەنگیـە : (فعـولن فعـولـن فعـولن فعـو) دو جاران .

٥ ـ کێشا البسیط :

وەکی خانی د فەصلەکێ نووباریێ دا گۆتی :

گــەر تە دڤـێـتـن بـبـی میر وسەر وموعتەبەر
کذب وخلافێ مەبێژ گەر تە بکن کەر ب کەر
مُـفْـتَـعِـلـــن فـاعـلـن مُـفْـتَـعِـلُـن فـاعـلـــن
مەطوییە بەحرا بەسیط لـێ بکە جارەك نەظەر

٦ ـ کێشا دەهـ دەنگی :

وئەڤە ئەو کێشە یا ئەحمەدێ خانی بۆ ئێکەمین جار د شـعرا کـوردی دا بۆ ڤەهینۆکا خۆ (مەم وزین) ێ ب کار ئینـای پـشتی کـو ژ شـعرا فارسی وەرگرتی ، و د دەسپێکێ دا دبێژت :

ســەرنامــەئێ نامە نامێ ئەلـلاهـ   بێ نامێ وی نا تەمامە وەلـلاهـ

ووەکی ئاشکەرا د ڤێ کێشێ دا هەر مصراعەك ژ دەهـ دەنگان پێـك دئێت ، ب ڤی ڕەنگی :

- - ر - - ر - ر - -   - - ر - - ر - ر - -

وعەرووضزان د دەر حەقا ڤێ کێشێ دا ب خلاف چووینە هندەك دبێژن : ئەڤ کێشە د ئەصل دا ژ بەحرا (هەزەجە) ئەوا ب ڤی ڕەنگی : (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) وپشتی هژمارەکا زحاف وعلەلان ب سەر دا هاتی یا ب ڤی ڕەنگی لێ هاتی : (مفعولن مفاعلن فعولن) .

وهندەك دبێژن : ئەو کێشەکا تایبەتە .. شێخ طاهرێ شۆشی ئەوێ ڤەهینۆکا خۆ (گولزار ـ ریاض النور) ل سەر ڤێ کێشێ دانای د جهەکی دا ژێ دبێژت :

وەزنا وێ ب لەذەت وشرینە

ناڤ علمێ عەرووضێ ناڤ چو نینە

فَـعْـلُـنْ فَعَلُنْ فَـعَلْ فَعُولُنْ

ئەڤ چارە ریاضێ نوور ئوصوولن